

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ב

שם השיעור: איוב מול אברהם, אליהוא מול אליפז
שם המרצה הרב ד"ר יואל בן-נון

(י"ח, כג), **"ויגש אברהם ויאמר: האף תספה צדיק עם רשע? ..."**;

(כ', ד), **"ואבימלך... ויאמר: א-ד-נ-י, הגוי גם צדיק תהרג? ..."**;

איוב (ט', כא-כב), **"תם אני לא אדע נפשי אמאס חיי; אחת היא על כן אמרתי: תם ורשע הוא מכלה!"**

סיפור איוב (=המסגרת לספר), וספר בראשית

סיפור המסגרת נמסר בשם ה' (ובכלל זה גם הפתיחות למענות ה' "מן הסערה"; ל"ח, א; מ', א, ג, ו), בעוד בכל פרקי המענות מדברים בשמות אל, א-לוה, ש-די ועליון, ושם ה' מופיע רק פעם אחת בפי איוב (י"ב, ט):

"מי לא ידע בכל אלה כי יד ה' עשתה זאת."

בסיפור המסגרת יש תיאורים גיאוגרפיים גדושי שמות של "ארץ עוץ" ושל "בני קדם" והמקומות מהם באו כנופיות אויבים מחד, ורעי איוב מאידך ("שבא", "כשדים", "תימן", 'שוח', 'נעמה'); כל אלה נעדרים לחלוטין בפרקי המענות (פרט לפתיחות), ולכולם יש אחיזה בספר בראשית, בשמות "בני ארם, עוץ וחול וגֵתֶר ומֶש" (י', כג); בבני נחור: "את עוץ בלרו, ואת בוז אחיו... ואת כְּשָׁד... (כ"ב, כ-כב); ובשמות בני "עשו אבי אדום בהר שְׁעִיר... בני אליפז, תימן, אוֹמֶר, צְפוּ... (בראשית ל"ו, ט-יא).

העדות המוחלטת על זיקת איוב לבראשית היא תכשיט בשם "קְשִׁיטָה" כאמצעי תשלום, שנזכר רק פעמיים בכל התנ"ך, אצל יעקב בשכם, כשקנה את "חלקת השדה... במאה קְשִׁיטָה" (בראשית לג, יט), ובשבות איוב מ"כל הרעה אשר הביא ה' עליו... ויתנו לו איש קְשִׁיטָה אחת... (איוב מ"ב, יא).

גם תיאורי איוב עם "מקנהו" וגדולתו, ותיאורי צדקתו, מגלים זיקה ברורה לספר בראשית, שכן, "עבדי איוב מתואר בדומה לנח – איש תם וישר, יָרָא א-להים וסָר מֵרַע" (איוב א', ח; ב', ג).

והנה, בסיפור המסגרת יש חיזיון מדהים של דיון שמימי בנוכחות "בני הא-להים" המתִיצֵבִים (=בעמידה) "על ה'" (=היושב על כסא הדין), והדיון מתנהל שם בין ה' לבין "השטן" על "איש תם וישר" כאיוב (ומתוך זה, על שאלות הצדק והגמול בעולם); לעומת זה, בפרקי המענות מתחנן איוב (י', יט-כד; י"ג, יח-כז; כ"ג, ג-ח) להשתתף בדיון כזה, ולטעון בעצמו את דבריו, ונענה לבסוף בחזיון התגלות ה' "מן הסערה", אבל גם אז לא ניתנה לו הזכות לעמוד מול כסא המשפט, ולהגן על צדקתו מול כל טענות רודפיו נגדו –

המחיצה בין המענות לבין הסיפור נותרה בעינה, ואיוב (לבסוף) קיבל עליו את הדין, ואמר: "לשמע און שמעתיך ועתה עיני רָאָתְךָ. על כן אֶמָאס וְנַחַמְתִּי על עַפְר וּפֶר וּפֶר" (מ"ב, ה-ו) – אולם אברהם עמד לפני ה' בתפילתו על סדום, והתחנן: "ואנכי עַפְר וּפֶר וּפֶר" (י"ח, כז)!

בסיפור המסגרת, יש תשובה שונה לסבלו של איוב¹, וגם לה יש זיקה ברורה לספר בראשית, ולהבדל בין איוב לאברהם. אבל בתוך המענות יש גם הבדל מהדהד בין אליפז ורעיו, לבין אליהוא – אליפז תיאר איך

1 כפי שהיטיב לפרש הרב י"ד סולובייצ'יק במאמרו 'קול דודי דופק', וראו מאמרי 'נבואת התפילה של אברהם', באתר שלי.

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ב

שמע הוא את הקול מדממה, ואילו הרעיון של אליהוא, שא-להים מדבר עם האדם כדי למנוע ולהציל אותו מחטא: אליפז: "ואלי דבר יגנב, ותקח אזני שמץ מנהו; אליהוא: "כי באחת ידבר א-ל, ובשתיים לא ישורנה;

בשעפים מחזיונות לילה, בנפל תרדמה על אנשים; בחלום חזיון לילה,

פחד קראני ורעדה ... בנפל תרדמה על אנשים,

יעמד ולא אכיר מראהו, תמונה לנגד עיני, בתנומות עלי משכב; דממה
 וקול אשמע: אז יגלה און אנשים, ובמסרם יחתם;

האנוש מא-לזה יצדק? אם מעשהו יטהר גבר? (ד', יב-ז);

להסיר אדם [מ]מעשה...

יחשך נפשו מני שחת... (ל"ג, יד-ח);

והנה אותו הרעיון מפורש פעמיים בבראשית (כ', ג-ז; ל"א, כד) אצל אבימלך מלך גרר, ואצל לבן הארמי; אצל אבימלך גם מופיע ביטוי המפתח – 'לחשך מחטא' – שבחזיון אליהוא –

"ויבא א-להים אל אבימלך בחלום הלילה, ויאמר לו:

הנך מת על האשה אשר לקחת והוא בעלת בעל! ... ויאמר: א-ד-ני, הגוי גם צדיק תהרג?

... בתם לבבי ובנקין כפי עשיתי זאת!

ויאמר אליו הא-להים בחלום: גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת,

ואחשך גם אנכי אותך מחטו לי...!"

והנה, התשובה החסרה לשאלה הגדולה על ייסורי איוב ותכליתם (יחד עם משפט אליפז והרעם) מתפרשת גם היא מתוך הקשר הזה בין איוב, לאברהם מול אבימלך בספר בראשית, ומתוך ההקבלה המדויקת בין מאמר ה' לאליפז ולשני רעיו, לבין מאמר א-להים לאבימלך על אברהם; כל זה על פי הכתוב באיוב בפרק החותם:

"ויאמר ה' אל אליפז התימני: חרה אפי בך ובשני רעך, כי לא דברתם אלי נכונה, כעבדי איוב – ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אילים ולכו אל עבדי איוב, והעליתם עולה בעדכם, ואיוב עבדי יתפלל עליכם, כי אם פניו אשא לבלתי עשות עמכם נבלה, כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב... וה' שב את שבות איוב – בהתפללו בעד רעהו..." (איוב מ"ב, ז-י).

הבעיה של איוב – ההסתגרות שלו כ'צדיק לעצמו', שמביט על כולם מלמעלה, כפי שתיאר הוא עצמו את חייו בנאום הסיכום וההגנה שלו (איוב פרקים כ"ט עד ל"א).

זהו בדיוק גם ההבדל העמוק בספר בראשית בין נח (ואיוב, צדיקים לעצמם) לבין אברהם, שלא נקרא 'צדיק', אלא "נביא" (מול אבימלך), והוא התפלל על סדום, וגם על אבימלך שפגע בו בלקיחת שרה; גם זה מפורש באותו סיפור על אברהם ושרה ואבימלך, שטען (בחלום הלילה) לפני א-להים, שהוא צדיק, וא-להים אישר לו שהוא 'תם לבב', ולכן, 'חשך אותו מחטא', ולא נתן לו לנגוע בשרה, ואמר לו (בראשית כ', ז; יז) –

"ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחייה..."

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ב

וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים, וַיִּרְפָּא אֶל־הַיָּהוָה אֶת אַבְיִמֶלֶךְ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאִמְהַתָּיו. וַיֵּלְדוּ..."

לאיוב לא גילה ה' את סודות ההשגחה בעולם, אולם על אברהם, בהסבר הבחירה בו ובזרעו, נאמר (בראשית י"ח, ז-ט) – "הַמִּכְסָּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה"?! כי אברהם שותף לה' בהנהגת העולם מכוח הבחירה בו ובזרעו, "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט!" לכן, "ה' שָׁב אֶת שְׁבוֹת אִיּוֹב – בְּהִתְפַּלְלוּ בְּעַד רְעֵהוּ", כשהתקרב למעלת אברהם.

החידוש המדהים של השותפות בסוד הנהגת העולם וההשגחה, הופך את המסקנות הדתיות הידועות לנו מספר איוב על פניהן, כי האדם הנבחר נעשה שותף, בן שיח ובן יוכוח, עם ההשגחה העליונה. השותפות הזו מנומקת על ידי הבחירה: אי-אפשר להעלים מאברהם את תכנית ההשגחה, מפני שהוא נבחר - ובפרט, מפני שהוא נבחר לצוות לדורות הבאים את "דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". לפיכך, אי-אפשר לעשות משפט בארץ בלעדיו. מכאן, מתבקשת טענתו של אברהם (הדומה כל כך לזעקתו של אבימלך):

"הֲאֵפֶה תִּסְפָּה צְדִיק עִם רִשְׁעִים... תִּלְלֶה לֶךְ הַשֹּׁפֵט כֹּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?" (י"ח, כג-כה); ולעומת אברהם זעק איוב:

מי יתן ידעתי ואמצאהו, אבוא עד תכונתו; אָעֲרֹכָה לִפְנֵי מִשְׁפָּט, וְפִי אֲמַלֵּא תוֹכְחוֹת; אֲדַעַה מַלְיָם יַעֲנֵנִי, וְאִבְיִנָּה מִה יֹאמֵר לִי... שֵׁם יִשְׂרָאֵל נֹכַח עִמּוֹ, וְאֶפְלָטָה לְנִצָּח מִשֹּׁפְטֵי!
הן קדם אֶהְלֵךְ וְאִיבְנוּ, וְאֶחֹר וְלֹא אֲבִין לוֹ; (איוב כ"ג, ג-ה).

בדיוק בנקודה זו ה' אמר על אברהם "כי ידעתיו", ועל כן פתח לפניו את השער, לבוא "עד תכונתו", לערוך "לפניו משפט", למלא פיו "תוכחות", לדעת מה יענה לו, "שם ישר נוכח עמו"; בעוד איוב נותר בחוץ, וזעקתו בפיו: "מי יתן ידעתי ואמצאהו...!"

התשובה על פי הכתוב בתורה היא פשוטה: אברהם נבחר, ולכן הוא שותף; איוב לא נבחר, ולכן נשאר 'בחוץ'. מי שנבחר להעביר לדורות את 'דגל' הצדקה והמשפט, אי-אפשר שלא לשתפו בעשיית המשפט!

והנה התשובה מתפרשת בנבואת יחזקאל (י"ד, יב-כ):

ויהי דבר ה' אלי לאמר: בן אדם, ארץ כי תחטא לי למעַל מַעַל, ונטייתי ידי עליה ושברתי לה מטה לחם והשלחתי בה רעב וקִרְתִּי מִמֶּנָּה אִדָּם וּבַהֲמָה; וְהָיוּ שְׁלֹשֶׁת הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה בְּתוֹכָהּ נַח דְּנָאֵל [דניאל קרי] וְאִיּוֹב – הֵמָּה בְּצַדְקָתָם יִנְצְלוּ נַפְשָׁם. נֶאֱמַר א-ד-ג-י ה':

לו חיה רעה אעביר בארץ ושְׁפָלְתָהּ, והיתה שממה מבלי עובר מפני החיה; שלשת האנשים האלה בתוכה – מי אני נֶאֱמַר א-ד-ג-י ה', אם בנים ואם בנות יצילו, המה לבדם יִנְצְלוּ וְהָאָרֶץ תִּהְיֶה שִׁמְמָה;

או חרב אביא על הארץ, ואמרת חרב תעבר בארץ וְהִקְרַתִּי מִמֶּנָּה אִדָּם וּבַהֲמָה; ושלשת האנשים האלה בתוכה – מי אני נֶאֱמַר א-ד-ג-י ה', לא יצילו בנים ובנות כי הם לבדם יִנְצְלוּ;

או דבר אֲשַׁלַּח אֶל הָאָרֶץ הַהִיא, וּשְׁפַכְתִּי חֲמַתִּי עֲלֶיהָ בְּדָם לְהַכְרִית מִמֶּנָּה אִדָּם וּבַהֲמָה; וְנַח דְּנָאֵל [דניאל קרי] וְאִיּוֹב בְּתוֹכָהּ – מי אני נֶאֱמַר א-ד-ג-י ה', אם בן אדם בת יצילו, המה בְּצַדְקָתָם יִצְלוּ נַפְשָׁם;

נח, איש צדיק, קיבל בהכנעה את גזר הדין על חיסול העולם כולו, ועל הצלתו שלו ושל משפחתו; הוא בנה את התיבה, נכנס אליה עם משפחתו ועם כל החי לכל בשר למשפחותיהם, משפחה אחת מכל מין, והמתין, שייקלו מי המבול מעל הארץ. נח עשה ככל אשר ציווה ה' אותו (ו', ט - ז', ה), ובלבד שהוא יינצל עם משפחתו. העולם יכול לטבוע, לצדיקים יש תיבה: "המה לבדם יִנְצְלוּ וְהָאָרֶץ תִּהְיֶה שִׁמְמָה" (יחזקאל י"ד, טז); לא עלה על דעתו של נח (ואולי לא ידע שאפשר) להתפלל על הצלת בני דורו, על הצלת העולם. זהו שורש ההבדל בינו לבין אברהם להבנת חז"ל.

איוב זעק מעוצם ייסוריו והשפלתו. אבל כל עוד היה איוב שופט נשוא פנים, שכל הסובבים, מנער ועד זקן, מעריצים אותו, יראים מפניו וקמים לכבודו (איוב כ"ט), לא עלה על דעתו שיש אי-צדק בעולם. אי-הצדק הופיע בתודעתו רק כאשר הוא עצמו הפך לקרבן, "המה בְּצַדְקָתָם יִצְלוּ נַפְשָׁם" (יחזקאל י"ד, כ). אין זאת אומרת, שלא היה צדק בזעקת איוב. אין

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ב

כאן הטלת ספק בצדקותו ולא בצדקתו. אלא, שהצדיקות בעצמה מוגבלת, מונעת על ידי הדאגה העצמית ("אולי חטאו בְּנֵי..."; איוב א', ה), אופקיה סגורים על ידי ההתעלמות האימננטית מכל אלה שמחוץ לדאגתה העצמית, והשמים שלה נעולים מתשובה עניינית לתפילות, לזעקות, לטענות ולמחאה:

והחכמה מֵאֵין תִּמְצָא, ואי זה מקום בינה; לא יִדַע אנוש ערכה, ולא תִּמְצָא בארץ החיים... אלהים הבין דרכה, והוא ידע את מקומה; כי הוא לקצות הארץ יביט, תחת כל השמים יִרְאֶה... ויאמר לאדם: הן יראת א-ד-נ-י [רק] היא חכמה, וסוד מְרַע בינה; (איוב כ"ח, יב-כח).

זוהי הדעה הסגורה של הצדקות הדתית האמיתית, זו שאין פגם בצדקותה כי יסודה ביראת שמים וראשה ביראת שמים; אבל השמים לעולם לא ייפתחו לה ולא יענו לה; בין ה' והאדם אין שותפות, יש מחיצה! הצדקות הדתית האמתית סגורה בתוך תיבתה, כנח וכאיוב, ואין מוצא.

ואכן לגודל ההפתעה, אברהם לא תואר כצדיק! בשום מקום לא נאמר על אברהם שהיה צדיק, לא בהשוואה לנח ולא בכלל; גם מעשיו לפני בחירת ה' בו לא נזכרו ולא תוארו. בחירתו של אברהם צמודה לתכלית – ולא לסיבה! לא נאמר כאן: 'כי ידעתיו יען אשר היה אברהם איש צדיק תמים, ומתהלך לפני ה' כל הימים'. להבדל הזה יש משמעות מרחיקת לכת, כי התכלית היא מעצם טבעה בלתי מוגבלת, ואילו כל סיבה בהכרח מוגבלת; רק התכלית שבייעוד יכולה להיות אינסופית:

...למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו; (י"ח, יט).

אברהם היה נביא! מכוח נבואתו הוא התפלל על אנשים אחרים, אפילו אם הם פגעו בו ולקחו את אשתו, בנצלם את פרצת "אחתי", כאבימלך מלך גרר:

ועתה השב אשת האישי כי נביא הוא, ויתפלל בעדך וְחַיָּה, ואם אינך משיב דע כי מות תמות אתה וכל אשר לך! (כ', ז).